

תוכן הענינים

עיון ביצירתו של ש"י עגנון

עמוד	
113	צביון הלשון ב"אגדת הסופר" — זושא שפירא
121	"עם כניסת היום" לש"י עגנון — יעקב בהט
128	דרכי עיצוב הגיבור ב"תמול שלשום" — חביבה יונאי
135	שינויים בלשונו של עגנון בנוסחי "תמול שלשום" — ד"ר יעקב מנצור
143	דמות הילד בכמה מסיפורי עגנון — נחמה ניר
147	למהות השתיקה של גבורי עגנון — דב לנדאו
152	הדים למאורעות הזמן ביצירת ש"י עגנון — יוסף שה-לבן
155	מדרש-עגנון — ישראל מ. תא-שמע
163	מעשה במטרוניתא אחת — דינה שטרן

דרכי הוראה בסיפורי ש"י עגנון

172	ש"י עגנון בביה"ס היסודי — מאיר וייל
179	יצירות עגנון בביה"ס התיכון — אשר א. ריבלין
186	העמקה בלשון סיפורי עגנון — יונה פרנקל
	מגמות בביקורת על יצירת ש"י עגנון ומשמעותן
195	להוראת יצירותיו — יהודה פרידלנדר
199	הוראת הסיפור "פרנהיים" לעגנון — מלכה שקד
207	עגנון ושיגרת הוראת הספרות — מאיר ארליך וצבי אביאל

החינוך בתפוצות

213	על חינוך יהודי והזדהות קבוצתית — ד"ר ליאון ס. פרץ
218	אשליות? ... — דוד הרדן
222	שעות מיפנה בחינוך היהודי בבואינוס-איירס — נפתלי יעקב הבר
224	ארץ-ישראל בתקופת המקרא

סקירת ספרים

	מורה לתניך קורא בספרה של ד"ר נחמה לייבוביץ, "עיונים בספר בראשית" / אהובה רון ;
	ידע-עם של עדות המזרח / דוד בנבישתי ; אמיתו של איש החינוך / ירון פולני ;
227	"דיני חינוך" לרות סטנר / דוד אלוני

היצירים בחוברת, מעשה ידי דן ארנוג, הועתקו מספרן של ח. נמליך וד"ר צ. דנין
 "אצותיים בישראל", הקיבוץ המאוחד, תשכ"ה. ברשות המחברות, ועל כן נתונה

להן תודת המערכת.

העמקה בלשון סיפורי עגנון

„שאפילו בשעת הפורענות לא התיאשו מנשה חיים ואשתו מן הרחמים ובטחונם בה גדול מאד... שאין לך דבר העומד בפני הבטחון” (ס”ג) אך באמת הם „תוהים ומבקשים מאין תבוא עזרה” וכשבא הכפרי „...ויחרדו לקראתו... הסבירו לו פנים יפות... ותוך כדי דבור קפצו... החזירוהו ונטלו את ידו וטפחו לו עליה לשם חיבה יתירה ולשם בקשה ותחנונים” (ס”ה). סופה של העמדת הפנים של החיים בעולם מדומה הוא בסוף הפרק הרביעי, כשנודע למנשה חיים שאשתו ילדה בן „ומנשה חיים נגרה... והלך... כצעדים אחדים. ופת-אום נרתע לאחוריו ויעמד”. וכבר עמדו המבקרים על הקוטביות שבין שני העולמות ועל הרבדים בסיפור ואין צורך לחזור על הדברים.

והנה, כיצד הדברים אמורים:

בפרק הראשון: „והגם שלא היה מאיתני ארץ ובידי נגידי העם לא יכירנו מקומה, מכל מקום (!) היתה פרנסתו בריוח ולא בצמצום...”. זהו משפט ויתור עם שלוש מילות שלילה המעלה מראש את החשד שהויתור אינו ויתור. ההמשך גלוי יותר: „וירא חיים עם האשה... ויעש צדקה ותסד כל הימים (!) ונתקיים בו מאמר חז”ל איזהו עושה צדקה בכל עת זה המפרנס אשתו ובניו — למחצה ולשליש, כי הלך האיש ערירי ובנים לא היו לו... והיא... שלחה ידה במסחר...” לשון הסיפור מעמידה פנים ויוצרת „קצר”². הסיפור על המוססן מסתיים בדברי הבעש”ט: „שמו יתברך עוזר בלי כל דאגה בשעת הצורך אם בוטחים בו יתברך באמת (ס”ד)”. המחבר ממשיך: „שהדי במרומים שלא עשיתי זאת (לס-פר על המוססן) אלא כדי להראות לך כי מעשה אבות סימן לבנים. מה שאירע לעובדי השם הראשונים, אפשר שיארע אף לאחרונים”. הפתגם הנאה טמון בין שלילה נסתרת מעליו לבין ספק

אין מטרת מאמר זה לחדש ענינים בבקורת ספרותית או בפרשנות של סיפורי עגנון. אני תומך את דברי בדבריהם של א. ל. שטראוס ז”ל ויבדלו לחיים ד. סדן וב. קורצווייל ואיני אלא מפתח דברים לפי דרכיהם. מטרת המאמר היא לעזור למורה בהעמקה לשונית בסיפורים אותם רגילים ללמד בבתי ספר יסודיים ותי-כונניים ובבתי מדרש למורים.

הכל יודעים את הקשיים שבפניהם עומד המורה בבואו לגלות לפני תלמידיו את יסודות אמנותו של עגנון ואת האחרות הפנימית שבסיפוריו. סכנה אורבת למורה שהסבריו הפרשניים — גם אם אמיתיים הם כשלעצמם — יתקבלו בלב התלמידיו כ„פרשנות”, כלומר, כדברים שאינם מתאחדים עם דברי הסיפור. הלומד יתיחס אליהם כאל „דרש” על עגנון, ואם הצליח המורה לשכנע בהסבריו, יישכחו דברי הסיפור ותיתפס ה„פרשנות” בלבד (וכבר שמענו אומרים: „הוא אינו מלמד עגנון, הוא מלמד קורצווייל”).

יש דרך אחת בה ניתוח ספרותי והבנת היצירה יהיה יהיו לאחד בשיעור — אם הניתוח הספרותי ממנו לעתים, שוב ושוב יחזור אליו. העמקה לשונית ביצירה ספרותית היא גילוי הצורות הלשוניות המבטאות את התוכן הספרותי-אמנותי. רק הבנה זאת של אחדות שבין תוכן לצורה מאפשרת את הבנת היצירה כיצירה אמנותית.

א. והיה העקוב למישור

(אלו ואלו, עמ' נ"ז)

מנשה חיים ואשתו חיים בעולם מדומה. הם מעמידים פנים כאילו חיים בעולם אחד ובאמת חיים בעולם אחר. תהילת העמדת פנים זאת

שר... וכשבאו ואמרו... באמת באמת גוועת ברעב, ממש גוועת ברעב. ענה ואמר ספורים אתם... שאנחנו מעלימים עין חם ושלום" (קט"ו).

וכך ימצא המעיין עוד עשרות מקומות המג-לים את השקר בו היים כל המשתתפים בסיפור זה. ומכאן נבין את תפקידי סיפור המשנה: גם

בסיפור המוכסן (ס"ג-ס"ד) וגם בסיפור הרב מקוונץ והגנב אין אפילו תעווע לשון אחד. המוכסן באמת אין לו כסף ורק אחרים סבורים שיש לו כסף ואפשר היה לחשוב שהוא מעמיד

פנים, אבל הוא, "באמת" בוטח בה' באמת, והג-נב" באמת אינו גנב (ע"ח) אע"פ שגונב, ואפשר היה לחשוב עליו שהוא גנב, ושניהם הם הניגוד

הגמור לגיבורי הסיפור. לשון שני הסיפורים היא הלשון ההרמונית התמימה של עולם צדיקים ומא-מינים. ואסור לטעות בדבר: סיפור ר' ענזיל

(צ"א) הוא שוב שונה לגמרי: שנים עומדים ערומים, ולא ניכר שוע בפניו דל... (!), והגאון" מרמה את העני: "עכשיו אין לך ברירה והדבר

אין להשיב ומה שיהיה יהיה אבל כל שמקדים כל צרכו... מופטח אני בו שאינו יוצא משם רעב". והעני הרעב בא שבע והעשיר מעמיד פנים

כאילו העני השבע — רעב, "ור' ענזיל וביתו ישחקו עד בלי די ויתענגו כדבר אדני (!)". מצד התוכן יש בסיפור זה מיסוד המקאמה מימי משו-

ררי התקופה הספרדית אבל המשווה את הלשון של עגנון עם זאת של מקורותיו יראה את ההבדל ביניהם.

המשווה מעל העולם המדומה נקרע לאחור סיפורו של ה"איש" בעמ' ק"כ, וכאן גם נקרעת הלשון המדומה. רק כך אפשר להבין את השיחה

ה"משונה":

והאיש... גמגם לו ברכה והבליע את חצי ברכתו (!) בפיו ויאמר, ערב. ויבט מנשה חיים על ההלך וישאל, מה רצית להגיד? ויאמר לו

ההלך, את אשר היה בפי להגיד הגדתי. — היינו? — היינו ערב. — משונה". מתחילת כל הסיפור הלשון היתה משונה וחצויה אלא שהדבר לא

היה גלוי, כעת מתגלה האמת שהיא היתה שקר. ושוב: המעיין בלשון הסיפור מכאן ואילך ימצא שהיא מעתה שלמה ותוכה כברה. ועיין

בביטויים העמוקים: "מה אעידך מה אדמה לך

גדול מתחתיו. ובסוף הקטע יוצר המחבר ביטוי שהוא סתירה בתוך עצמו, אל יתיאש מן הכטחון". בדרך זאת מביא המספר, "מליצת המליץ (!) בלישון טייץ" (סא) בעמוד ע"א: "דור הולך ודור בא והתקוה לעולם עומדת"; ותקוה שעומדת לעולם, מהי?

וכך עוברת העמדת פנים זאת דרך כל הסיפור: ע"ב: "לין בלא מאכל והשכם בלי חוב, אבל... לא נתקיימה... אלא מחצית...". פ"פ-א:

דרך כתיבתו של הרב את מכתב ההמלצה מתאי-מה לתוכנו שהוא, "מליצה" וסתירה פנימית, ולא מתקיים דבר מכל אשר כתוב בו. דרך אגב מוזכר

שגם מנשה חיים היה רגיל, "להשתעשע על אמרות הרבנים ונופת צוף מליצותיהם" כשבא אליו איש עני ואביון עם מכתב מליצה. כך הופכת המליצה

ללשון שקר המעמידה פנים לתאר את העולם המדומה ומגלה את העולם האמיתי. ולא לחנם

פתח המחבר במליצת השקר: "ישועת ה' כהרף עין (דו משמעו!)... מליצת המליץ... יורדי היום" בעניו"ת (מליצה) ומכתב ההמלצה (שוב דו מש-

מע). ובהמשך (פ"ה) מדבר מנשה חיים, "הכל על דרך צחות" אל אנשי העיר שאומרים לו, "באמת אמרו... (פ"ו) ראוי היה... אך הואיל... מה נפשך... חזרה קושיה למקומה...". וכן עיין בלשון הנדר,

עמ' צ"ג.

כבר נאמר שהיריד בלשקוביץ הוא עולם התווה. אפשר לראות בו (צ"ח), את המשכן וכליו שעשוי כמישכן ממש ולא גליון נייר משוח

בשטר או מעשה דונג... בגדי צבעונין פשוטים צורה ולובשים צורה, ואבק קודר יעלה אבר כנש-

רים וכס את עין העור...". וכשנכנס לפונדק ו, מנה מעותיו שקבץ מאנשי היריד, ויהי הכסף הזה בעיניו ממש כאילו (!) זכה בו מן ההפקר".

כשמת הקבצן שקנה את מכתב ההמלצה אומרים אנשי העיר: "ודאי מתוך רעב מת... ועם רב נמשך אחרי מטתו לגמול לו החסד האחרון (ק"י)",

אע"פ שגם חסד ראשון לא עשו עמו. ובינתיים קריינדל טשארני, רק בטחונה בהשי"ת ותקוה סעדו את לבה... עד כי נתיאשה מראות את בעלה

מנשה חיים עוד (ק"ב), ועיין בדרך הכתיבה של כל הקטע). ואנשי בוצץ, "אפס לכלל מעשה לא באו, חם ושלום ש... אלא... כל שאפשר... אפ-

רמזים קטנים לדברים גדולים בתוך קטעי הרשי-
מות שפורסמו לאחר מותו.⁵

ההערות הבאות על כמה ענינים לשוניים
ב„שבועת אמונים“, שיש בהם כדי לתנך חינוך
אמנותי את תלמידיו המבוגרים (במוסדות על-
תיכוניים), באים לאחר שד. סדן⁶ וב. קורצווייל⁷
מיצו את עיקרי הדברים לגבי התוכן האמנותי של
הסיפור. אין הסיפור הזה סמלי יותר מסיפורים
רבים אחרים. נכון הוא ש„עוד בקריאה הראשונה
מרגישים אנו שלא הכל מובן וברור“⁸ אולם כלל
זה חל על הרבה סיפורי עגנון. מאידך לא נכון
הוא ש„הסיפור מלא רוים רמזים וסיטואציות
סמליות, שבשום פנים ואופן אינם משתלבים בתוך
הסיפור כפשוטו ונשארים בלתי מובנים ובלתי
מוסברים עד הסוף“ (שטרן, שם, עמ' 10). הסיפור
אינו „אידיליה“ בגילויו (שם, 10—12), ולא נכון
ש„יעקב רכניץ אינו נענש על בגידתו (שם, 11)“.
הסיום הוא באמת „מוזעזע“ והוא גם טראגי (שם,
שם), עד כמה שמושג זה מתאים לעולמו האמנותי
של עגנון בכלל, ומנין לנו שלסיפורי עגנון יש
„לקח מוסרי“?

סדן כבר רמז על השפעות של תורות פרויד
ויונג על עיצוב הסיפור (סדן, עמ' 87) ונכון
שבפענוח תהליכי נפש מסובכים כל כך יש ניתוח
סמלים שקרוב קרבה מסוכנת לאלגוריסטיקה. קנה
המידה היחיד המאפשר לנו להשאר על הדרך
הנכונה של גילוי האמת האמנותית הוא הניתוח
הלשוני. הגב' שטרן טוענת (שטרן, עמ' 21)
שהמלים „ובארץ השקט ומנוחה (עגנון, עמ'
ר"כ)“ מזכירים את „העולם שותק ומחריש“
שבמדרש על מעמד הר סיני; מבחינת ניתוח
הלשון האמנותית אין להשוואה זאת על מה להת-
בסס. וכן ענין הכהן הגדול ובלעם בעמ' 28—30.
ננסה לבדוק את תיאור פריאת הומוס (עגנון
עמ' ר"כ), שהוא „התגלות נביא הים“ כביכול.
רכניץ „לא בחר לו מקצוע מיוחד, אלא שוקד
היה על כל המדעים (לעג'!)... וכבר ראה את
עצמו תלמיד עולם...“ „לילה אחד קרא בהומי-
רוס“ — אע"פ שפעמיים הרגיש המספר ש„בייחוד
מדעי הטבע לקחו את לבו“. כעת באה החוויה —
אין הוא רואה כלום אלא שומע ותוזר ושומע
קול שאינו קול. בשנתו (המספר אומר רק „עלה

מה אשוח לך מנשה חיים אחי (קכ"א)“, „אמרו
חז"ל אפילו אבן הוא נמות, כל שכן אדם ילוד
אשה קצר ימים ושבע רגז“. וכאן מגיעה הלשון
לאחד משיעוריה בתיאור גלוי האמת על המצבה
(קכ"ה): „בנסתמא רעיון רוח הוא או דמיון חם
ושלום...“, „ואולם השומר הרגישה... כל ענין המ-
צבה יוצא מידי פשוטו... אך סוד האמת שמבריק
לעתים... נדחה על הרוב מכמה וכמה מיני ספ-
קות... ויבן כי לא דבר ריק הוא... התחיל... מסיח
לפי תומו...“ „ובהמשך, מבטאת התנהגותו של
מנשה חיים את כל האמת: „דמעות התחילו
מפעפעות בעיניו ובחגוי שפתיו נראה כמין צחוק“.
ודוקא כעת, כשמנשה חיים אינו מעמיד פנים עוד
וידוע את כל האמת הכפולה — כעת דמע וצחוק
משמשים בערבוביה עד יום מותו: „ויהי נודד
בין החיים והמתים“. מותו הוא הוא המביא את
האמת לידי מימושה: „והשומר שהיה בקי באותו
מעשה שסיפרנו לעיל העמיד את המצבה לראוי
לה ויתן עם ושארית בישראל למנשה חיים...
עמדה קריינדל טשארני על קברו של מנשה חיים“.
לפי זה יש להבין את הפתיחות לפרקים. בראש
הסיפור (נ"ז) באה פתיחה המתארת את האמת,
דהיינו את תחילת הסיפור ואת סופו. כל אשר
קרה מעמ' ס"א עד ק"כ נאמר במשפט זה:
„והעניות ר"ל העבירתו על דעת קונו והטיל פגם
בישראל“ והוא פתרון מעשי הגיבור בנדודיו.
בראש כל פרק באות שתי פתיחות: אחת כולה
מליצה והעמדת פנים (במהדורתנו מודפסת באו-
תיות קטנות) והאחת מגלה את האמת הערומה.
ב„סוף דבר“ (קכ"א) אומרות שתי הפתיחות את
האמת.

ב. שבועת אמונים

(עד הנה, רט"ז ואילך)

הדרמה שבסיפוריו של עגנון נוצרת מן המתח
שבין קטבים⁴: מציאות והעמדת פנים, הווה
ועבר, קודש וחול, קדושה וטומאה. נאמנות ובגיי-
דה, א"י וחז"ל ועוד ועוד. גם עולמם של הגיבו-
רים נראה בדו-משמעות קטבית זאת, ובמקום
שהמספר מפנה עצמו לתיאורים אפיים — גם
תיאורים אלה יגלו את שתי הפנים. שטראוס הע-
מיק לדון בענין זה בפני תלמידיו והמעייין ומצא

של רכניץ שבחר באותו מקצוע" — משפט ויתור שלילי בתחילה, ואח"כ נתלים במשפט העיקרי שני משפטים טפלים נוספים כשרשרת. המשפט העיקרי אינו יכול לעמוד ברשות עצמו שהרי „ספקותיו“ קשור ל„דבר“ (ועיין עוד ביחס שבין „סברות“ ל„ספקות“). ואנו הרי יודעים שבעמ' רע"ז מפרט המספר מדוע „לבו משוך אחרי צמחי מים“, ועל הפרטים עיין אצל סדן.

הסיפור פותח ב„קצר“ סגנוני: „יפו יפת ימים שגלי ים הגדול נושקים את חופיה ורקיע של תכלת חופף עליה כל הימים“, במשחקי מלים עדינים (יפו—יפת, גלי—גדול, חופיה—חופף, ימים—ימים) נוצרה הרמוניה של „שמים וארץ, ארץ וים נעשו כמין חטיבה אחת“ (להלן רע"ג) ולעומת אחדות לירית זאת שבמשפט הנושאי בא הנושא עם טפלו: „מלאה כל מיני אומות, יהו-דים ישמעאלים ונוצרים (כולם כאחד) שעוסקים במסחר“ וכו', „עוד אחרים שאין להם עסק בעסקים אלו בגון מורים וכגון יעקב רכניץ, שאנו באים...“ (ועיין בשינויים שחלו במשפט זה מאז ההוצאה הראשונה). הניגוד בולט עוד יותר בהמשך באותו עמוד: „ביותר נתחבבה יפו עליו, שיושבת על שפת הים והוא מתעסק (כמו כל העוסקים במסחר וכו') היה בצמחי ים“, אין כאן לא יופי ולא הרמוניה אלא עסק, ולהלן: „זה הים שבעלי ספינות מרוויחים בו... וסוחרים מולי-כין עליו סחורה ודייגים צדים בו דגים — שולה הוא צמחים ממימיו (ר"ח)“. כבר ראינו מליצות אצל עגנון שמרמזות על התרחקות מן האמת, וכך גם לגבי רכניץ והים: „שכבר דבק בים כמפרץ שדבוק בחוף...“ המתבדה בלשון של סתירה בעניני כפירה („גפליג למקום שאבות אבותיו של אדם הראשון היו דרים שם“) ובידו „מין מכמורת... ושולה משם מיני אצות“ הוא גם המערה רשימה של מליצות נבובות: „כגנים של פרחים, כסבכי שיחים, כחורש... כבשר חי...“ וכו'. עד: „פרדסי שלי כרמי שלי...“ וההמשך שוב מוכיח את השקר: „וכשחזור מן הים שוטף את אצותיו במים מתוקים... כל מי שרואה אותו... סבור שהוא מתקין לו סלט לאכילה“. והנה בעמוד רפ"ג מתאר עגנון את ההרגשה האמיתית של חוקר האצות: „צמחי הים הצנועים בגווניהם,

על מטתו“ וזה דרכו של עגנון לא לפרש את המעבר ממחשבות שבהקיץ אל מראות שבחלום), מתערב הקול שהוא דממה עם מראה הלבנה שראה בחוץ: „ים זה... קולו מרקיע עצמו לפני ונמתח והולך בלא סוף והלבנה מרחפת על פני המים צוננת ומתוקה ומחרידה“. מראה זה הוא מחוויית הילדות של רכניץ שהרי בעמ' רע"ז: „לקול הגלים ולמראה הים שנמתח בלא סוף עצם רכניץ את עיניו. ראה את אמו כורעת לפניו... והוא קרוא לבית הקונסול... שאין זו אמא, ואין צריך לומר (!) שאין זו אמה של שושנה...“ ונמתחת כאן קשת בין ילדותו של רכניץ והפגישה ביפו המקבילה בדיוק לחוויית האצות שבבריכה ובים יפו. ולא לחנם אומר לעצמו רכניץ בליל מות אמה של שושנה (רכ"ד-רכ"ה): „יש סבה לדבר, כשם שיש סיבה לכל דבר, אלא שנשתכחה הימנו הסיבה ונעלם ממנו הטעם ולא נשתייר מהם אלא תוצאות הדבר בלבד... הנפש כוללת עצמה עם הנעדר ועם המצוי ונכללת בשניהם כאחד“. חוקרי חלומות ותהומות הנפש יעשו מטעמים מענין זה, אבל בשביל הבנת אחדות הסיפור אין צורך להוסיף הרבה. נמשיך בקטע שבעמ' ר"כ. „למחר דומה היה רכניץ למי שפלטוהו גלים לאי שומם“, דהיינו, בודאי יברח מן הים. אך הוא „קורא בספרי מסעות ים“, והמספר מפרט את הסתירה הפנימית במעשה זה: „וכל מה שקרא הוסיף לו צמאון כזה שמבקש לרוות צמאונו במימי הים“. כעת מתאר עגנון את הדרך המובילה מבלבול רגשות זה אל מחקר האצות: „התחיל מחזר אחר מקצוע של ים (!) מבלי שראה ים מימיו. „ונפנה (!) לתורת הרפואה (שהיא מקצוע של ים), שאם הוא רופא, יכוד לשמש בספינה“. וברור ש„פניה“ זאת נכשלת: „וידע שלא יהא רופא“. „פעם אחת (במקרה) הלך לבקר את חברו... לא נפטר רכניץ מחברו עד שידע למה הוא מתבקש...“ ועגנון ממשיך והורס את מה שהעמיד פנים כאילו בנה: „קרוב לודאי שאותו מעשה בקריאת הומי-רוס וכל שמסתעף מזה אינו אלא אגדה“ — שהרי אין קשר נראה לעין בין האצות לבין חוויית החלום והקולות. ועכשיו בא משפט עגנוני טיפו-סי: „ואף על פי שאין ראייה לדבר ספקותיו מוע-טים מכל הסברות שאפשר להסביר בהן מעשיו

2. "...היו מתכנסים לשם יותר ממאה אלף בני אדם..."
 3. "...אין לך כל סוחר וסוחר במדינת גליציה שאין לו חנות בלשקוביץ בימות היריד".
 זהו דיבורו של מי שמרגיש בעצמו שמגזים ומנסה לתקן דבריו מבלי להתגלות כמגזים בדב-ריו הראשונים — בקיצור אלו דברי ילד שהתפתה להפרות.

וכן בפרק השני: "שבוע שנסע אבא ליריד דומה היה עלינו כשבוע שחל בו ט' באב", והיי-נו: "הילדים היו אונסים עצמם מן הצחוק, ...סעודות... שאין נפשו של תינוק קצה בהם... הייתה מפיסת אותנו... לא גערה בנו" — גן עדן של ילדים שובבים, והוא, דומה היה עלינו כשבוע שחל בו ט' באב". הניגוד בין עולמו הבלתי אחראי של הילד לבין העולם האמיתי מדגש ע"י תיאור האם ש"ריסי עיניה לחים" ולה השבוע הוא באמת שבוע של אבל. ולכן מסתיים הפרק: "לימים" — כשגדלתי ועבר עלי כל מה שקרה בסיפור זה — גם אני הבנתי את האמת של שבוע זה וזהיתי את, "אמא עליה השלום" עם כנסת ישראל האבלה.

הקוטביות בסיפור היא זו שבין שני עולמות אלה ונתינת המטפחת לעני היא המעשה בו מעביר עצמו הילד לעולם האמיתי ומנסה לעזוב את העולם המדומה. לכן יושבת אמא ע"י החלון בסיום הסיפור ויודעת על הילד הכל, כדרך שידעה על האב בתחילת הסיפור. בין שני מעמדות אלה (של ידיעת האם את קורות האב והבן) מיטלטל הסיפור מקוטב אחד למשנהו.¹¹

דב סדן (שם, עמ' 65 ואילך) כבר הראה את משמעות פרק ד' אבל יש להוסיף את ההבדל לעומת פרק ג': "אחר במקומי... אבל אני... אחר במקומי... אבל אני..." והתפארות זאת תבוא על ענשה בפרק ד'. גם תחילת פרק ד' עדיין מתארת את עולם הילד: ימות המשיח הם מליצה נבובה: "ונשב איש תחת גפנו ותחת תאנתו" ולכן מיד מתגלה השקר: "ואני לא אלא לבית הספר אלא אתהלך לפני ה' בחצרות אלוקיני", הילד בורח מחובותיו אבל מעמיד פנים כאילו בימות המשיח יהיה צדיק שבצדיקים. משפט זה הוא מן היפים ביותר בסיפור זה והוא יכול לשמש כתר-

ירוק אדום חום תכלת (בלי שום כ... כ...) ואין להם טעם ולא ריח טוב, ואין להם דוגמא ביבשה, חביבים עליו על רכניץ מכל אילנות (,כחורש מיצ'ל") שיחים (,כסבכי שיחים) ופרחים (,כגנים של פרחים) שבועלם". החוקר יודע כעת מדוע "בחר באותו מקצוע" (עמ' רע"ז) ואין הוא עושה שקר בנפשו (ועיין ההבדל בין סוף עמ' רפ"ג לבין תחילת הסיפור).

כך יש לנתח את תאורי הים השונים שבסיפור. לעומת "ים ורקיע שמים וארץ וכן החלל שבי-תיים היו לגוף אחד" ותאורים דומים בשני הפר-קים האחרונים, נעיין בחוסר ההרמוניה בעמ' רל"ט. יעקב יוצא אל הים עם שש הבנות, כדרך שאנשי יפו עושים, שאם אין יודעים להיכן ילכו פונים אצל הים, ואז מתגלה הים בפנים אחרות: "ריח טוב נדף מן החול לא תחוח ולא קשה, ולמעלה מן החול, לא רחוק מן האדמה, הרקיע, ועליו כל מיני עבים... הציפים... וחציים... ועלי-הם בני עבים. מקצתם דומים... ומקצתם... ונקר-עים... ניכר היה שאין שקט בפנימיו".

ויש לחפש בלשון הסופר את הרגשת הבדי-דות של הגיבור (קורצווייל, שם, עמ' 120) ביפו, ואני רומז רק לשני משפטים: "מרוצה היה רכניץ שמקרבין אותו. ואף הוא קירב דעתו לדעתם, עד שנרמה לו שהם ודעותיהם קרובים לו (רי"ח), וקרוב לודאי שאחת מהן נתנה עיניה בו להנשא לו, ואפשר שאף הוא נתן עיניו... אף על פי ש-דיין לא... ולא היה יודע...".

נסכם: ספק רב אם נכון ללמד סיפור זה שטעון מטען פסיכולוגי כבד ובעייתי כל כך. אך מורה הבטוח בכוחו ובכוח תלמידיו שהגיעו לבשלות בהעמקה ספרותית, אפשר ויצליח לעזור לתלמידיו לדלות את היופי מתוך סיפור זה. ודוק: מתוך הסיפור עצמו, ולא ממה שמדביקה הפרשנות בסיפור.¹⁰

ג. המטפחת

(אלו ואלו, עמ' רניז)

בתחילת הסיפור שלושה משפטים על היריד בלשקוביץ:

1. "פעם אחת בשנה כל הסוחרים שבועלם מתכנסים ובאים לשם ומעמידים את סחורותיהם..."

ונתתי לו לעני. נטל העני את המטפחת וכרך בה את פצעיו. עמדתי ולא חשבתי כלום. אחר כך נטלתי את רגלי והלכתי לביתי." כל אלה אוצ-רים בתוך סתמיותם את המלחמה הפנימית, כי המאבק בין שני העולמות הוא כעת בתוך נפש הגיבור. המאבק נמשך עד סיום הסיפור וההבדל בין שני המשפטים האחרונים ("לא הספקתי... עד ש..." לעומת "אף אני...") יוכיח. ובהתאם לזה נראה לפרש את הניגוד שבסיומי שני הקטעים האחרונים: "דומני שעדיין אותה אנחה תלויה שם", לעומת "לבי נתמלא שמחה גדולה". על אף כל הפיוס והכפרה שיש בנתינת המטפחת ל"משיח" נשאר עולמו של הגיבור חצוי לשנים.

ד. סידור תפילתי

(אלו ואלו רל"ז)

נעסוק כאן רק בענין אחד. המספר פותח בתאור הסיפור: "עמודיו לבנים, אותיותיו מאי-רות עינים, כריכתו נאה". ומסכם: "זה סידורי, אחי ורעי, זרע קודש אהוב". הדגשה זאת מעור-רת לבדוק מה גורל העמודים, האותיות והכריכה בסיפור כולו ומה תפקידם ביצירת אחדותו הפני-מית:

האותיות מופיעות בתיאור הנוכה ובקושיות של פסה, כל דף מעלה ריח כשאומרים שיר השיר-ים, החברים משבחים את האותיות, הנקודות, הכריכה ומסגרת הזרב: סידור ביהכ"נ שבבוצאץ — אות מתפקעת בו אם רשע מביט בו, אותיות פעטריקוב אימות ומאומות... "עד שננעצו האו-תיות ממש בעיני", ולבסוף "ירדו הדמעות על האותיות עד ששוטטו האותיות בדמעות, כאילו הסיפור עצמו בוכה עמי... עמדתי ונשקתי אותן האותיות...".

כעת מובן שהסיפור סובב על הבעיה כיצד מביטים בסיפור, ושלוש דרגות בדבר:

א. החברים רואים את הסיפור כך:

"אותיות כשזיפים, ונקודות כרגירי השדה, כמה נאה כריכתו של סידור זה, עורו רך כשל בן פקועה; כמה נאה מסגרת זהב זו על לוחותיו, ממש כמין שרשרת היא עשויה, אינך צריך אלא לתלותה על בגדך, מיד סבורים שיש לך שרשרת של מורה שעות".

גיל מצוין בחינוך להבנת לשון ספרותית בכיתה ז' של ביה"ס היסודי. ראש עמוד ר"ס, סוף פרק ו', הניגוד שבין סיפור התנא לבין מחשבותיו של הילד על גורל מלתחת אביו — הם המשך בגוון הרב שהמספר מתבל בו את תיאור שני העולמות הקטביים. תיאור ליל השבת (פרק ח') מנוגד לתיאור יום השבת (פרק ט'). כאן, "חלות... מפה מכסה אותן מפני כבודן שלא יתביישו", הרמוניה של אורות והמטפחת אינה משמשת לעצמה אלא: "ונשנתו פניה (של אמא)...ועיניה הגדילו הרבה והן מאירות כלפי אבא". המטפחת מעידה על המלאכים המגנפנים והסיום הוא המשך של תיאור העולם האמיתי: "אשרי למי שהחליקה לו אמו את ראשו בלילי שבתות". ולעומת זה בבוקר הבא: שפע של מלבושים המשמשים לעצמם ושפע של מאכלים, כסף וזהב, ובמקום "עצרתי כל נשימה ונשימה שבי" של ליל שבת, באה בבקר התפארות של השוואה בין, התעוררות גדולה בעו-לם (של לילי ר"ה!) "לבין", התעוררות מעין זו... בלבי", שהיא בגלל, "כל מיני מאכל" וכו' ¹² ולכן "שמטה דובדבנית וניתזה צנורה" וסיכנה את המטפחת. יו"כ (פרק י') הוא שוב בליל שבת: "צופה הייתי באמא ע"ה ביוה"כ כשמטפחתה בראשה" והעיקר: "ועיניה מאירות מן התפילה ומן הצום" — ולא מן המטפחת. "דומה היתה עלי אמא כסדור סבלנות שכרכוהו בשיראים" ואין המטפחת אלא אמצעי לקדושה ולאהבה.

"ביום שנכנסתי למצוות... היתה דעתי נאה עלי", מדוע? האם מפני ש"הייתי לבוש כחתן כלה" או "מפני שהנחתי תפילין"? ¹³ המשפט בנוי בצורה מאוזנת (עיין גם הניגוד "בית המד-רש" ו"לסעוד בצהרים") והענין שקול — שני העולמות הקטביים עומדים זה מול זה להכרעה: "נתבלבל עלי עולמי". בתחילה, "אני נטלתי את לבי בדי" ואמירת השלום היא סימן לשינוי שחל בילד. ד. סדן כבר הסביר את חשיבות המשפט "ועמדתי כאדם שרואה בהקיץ מה שהר-אוהו בחלום". נתינת המטפחת אינה מעשה חד-משמעי: "התחלתי מושך במטפחתי כדי להרחיב ליי... לא הספקתי להתיר... עד שנתרעש לבי", זהו משפט עגנוני טיפוסי לתיאור הניגוד שבלב הגיבור. המשפטים: "עמדתי ופשטתי את מטפחתי

ומתקנות את השואל-הניספר אך בכוונים שונים לגמרי, והבדלי הכוונים הם הבדלי האישיות.

יש דיבור ויש דיבור והכל „קצוב“. יש דיבור של קודש — הוא אמירת תהילים, ויש „פטפוט“, ועל פי שניהם ניכר שקרב יומה של תהילה. ומצליח המספר ליצור אחדות פנימית של קטע ע"י בנין סגנון של מקח-וממכר, כשתהלה מתארת את „פטפוטיה“ (קפ"ה): „...מבובות... מה ישת-ייר... שלא יוציא מה שנקצב... נהגתי קמוץ... בשתייר... אוצר... דברים שקצובין... קומץ... שאו-ציאן“. זוהי הזדמנות לברר עם תלמידים את המושג „סגנון“. רטוב; נשווה קטע זה עם השיחה שקדמה לו על אמירת תהילים (קפ"ד) ונראה כיצד המספר בונה קטביות של ענין תוך כדי דיבור (ולא לחנם אומר „אותו חכם“ בעמ' קצ"ב שתהלה „עכשיו... מדברת יותר משהיתה רגילה“ ובאותו זמן היא אומרת „אוי לי... לא סיימתי היום את היום“ — עמ' קצ"ד).

דרך כל היצירה עוברת בעיית הישן והחדש: יש בעיר העתיקה מרדפי חדשות, „חכם“ מחדש חידוש גדול ומערה חידושי, התנור עשוי ע"י ה„מחדשים“, והרבנים החדשים „לובשים איצטלא דרבנן וקוראים להם רבנים“, והמחדש בטובו בכל יום מעשה בראשית מחדש בכל שעה את עירו. בתים חדשים אינם נבנים... אבל ירושלים עצמה מתחדשת והולכת... איני יודע מה חידו-שיה“ (ק"צ). ועיין בקטע שאחרי זה על ה„חי-דושי“, דמותם הכפולה של הרי ירושלים ושל הר הזיתים! ולפי זה יש לבדוק כיצד מתיחסים הגיבורים אל החדש והישן: בתיה הישנים של ירושלים (ולא במקרה מתרחשת העלילה בירוש-לים העתיקה), השכונות החדשות, התנור וכו' — מה אומרים עליהם תהלה, הרבנית, הגבאים וה-מספר.

בסוף הסיפור מתוארת מלאכת הכתיבה. הישנה והחדשה (קצ"ג): „...אמרה שמעתי שאתה בעל-עמ, מה שקוראים היום סופר... הוצאתי עט-תמיד... אם כן לחינם מליזים על הדור הזה שכל חידו-שים שהוא מחדש אינם אלא להרע... מכל מקום טול נוצה... איני מפקפק בעטך... הא לך נייר קיסרי... מימים שעברו, מאותם הזמנים שהיו

וזה המליצה הממירה קודש בחול ויסודה בשקר. הוא מתגלה כשמי שהוא מזכיר קישוט היצוני אחר שחסר: לוחות זית וכו'.

ב. התיאור שבראש הסיפור; הוא אמנם אינו מליצה אבל נאחו בחיצוני בלבד. הוא מתאים לרגשות הילד כשהוא הופך ומהפך בסידור (וחבל שעורכי מקראות לבתי-ספר קיצצו כאן): מאכ-לים, מעות, משחק, פטור מן החדר, מלבושים חדשים, התרוממות „על כל העולם כולו“, וכדומה הרבה.

ג. ההזדהות עם תוכן התפילות עד שהדמעות והאותיות הופכות לאחד, וכל ענין היופי החיצוני נשכח (ומעתה הסיפור הוא נאה ולא הסידור...). המעיין ימצא עשרות עשרות עניני לשון המבטאים במבני המשפטים, מבחר המלים ותאורי ענינים את הקטביות שבתוכה מתקדם הסיפור על כל הענינים ה„צדדיים“ שבו, ואין כאן המקום להאריך.

העולה לנו הוא שיש לנתח את דרך תיאור החפצים (כלים, מלבושים, וכן בתים, חדרים וכדו-מה) בסיפורי עגנון כפי שהורה לנו שטראוס לעשות בתיאורי טבע (עיין לעיל).

ה. תהלה

(עד הנה, עמ' קע"ח)

ניתוח לשוני של הפיסקה הראשונה בלבד מראה שהעיצוב הלשוני בסיפור זה על „זקנה אחת“, „זקנה נאה“ ש„הייתי מדמה אותה למלאך אלוקים“ ו„אלמלא בגדי זקונה שעליה...“ הוא עדין ביותר ולשונו של עגנון מתגלה כאן באחד משיאיה.

כך עומדים זה ליד זה שני קטעים על אקלימה של ירושלים (קע"ט) שאין להבינם כהמשך זה לזה. הניגוד ביניהם מבטא את הניגוד של תהלה לעומת הרבנית ושל א"י לעומת חו"ל, שהם יסודות במתח של הסיפור (תרגיל מתאים לכיתות ט"ו-י').

אחד מן הענינים העיקריים של היצירה הוא הדיבור והמלים שאדם „מוציא“ בימי חייו. כאן אפשר להשוות את דרך השיחה שבין המספר לבין הרבנית ותהלה. שתיהן עונות בשאלות

אומר עליהם, היש משכיל דורש את אלהים (1). פעם אחת ראוהו נוסע ביו"ט שני בעגלה שמהל-כת על ידי קיטורה, שקוראים לה היום רכבת. וכשנזפו בו לא אמר אנוס הייתי, אלא שביקש להוכיח שהנסיעה בעגלה שכזו מותרת אפילו בשבת. באותו הדור היו עוברי עבירה מבקשים להם היתרים מכח הדין...". והזוהת בין שגות ה, "עגלה" לבין מעשי המשכיל היא מכוונת; שום דבר אינו משתנה כשאתה משנה את שמו: הרכ-בת מבחינה הלכתית נשארת עגלה, ועבירה היא עבירה גם אם מנסים לחפש לה היתר.

★

ניסיתי להבהיר במאמר זה דרכים בהעמקה לשונית בכמה סיפורים של עגנון הנלמדים בבתי-הספר. פעמים הארכתי ולרוב רק רמזתי, ועיקר כוונתי היא שהמורה המשתלם ימצא דוגמאות נוספות וירגיל את תלמידיו להוכיח את דברי הבקורת והפרשנות הכלליים בעזרת לשון המספר. אם תוך כדי הדיונים נתבהרו אולי גם כמה ענינים לעצם הבנתן של היצירות, תהיה זאת הוכחה נוספת שאין הבנה ספרותית בלי העמקה בלשון היצירה.

עושים נייר טוב. למעלה משבעים שנה הוא... כמו הדש... כתוב באותיות של הסיודור או באו-תיות של התורה. חזקה על סופר אם לא זכה לכתוב לו ס"ת מגילה ודאי כתב". המלה "סופר" מופיעה בשתי משמעויותיה — הישנה והחדשה, והמתה ביניהן הוא נושא הקטע: תהלה הזקנה, הזקנה עכשיו כל כך, הזורת אל ימי נעוריה, אל התקופה עליה היא תספר עוד מעט ועל אף כל מה שלימדה זכות על החדש, היא מתכנסת כעת בתוך עולמה האמיתי. ונוגע עד הלב כיצד המס-פר, ה, "סופר" המודרני, מזדהה עם הישן: "אמרתי לה בשיהייתי נער כתבתי לי מגילה כשרה כהל-כתה. ואם תאמיני ואם לא תאמיני כל שראה את המגילה שיבה אותה".

התפתחותה של הלשון העברית, או ביתר דיוק, החידושים שנתחדשו בלשון העברית, מבט-אים בדרך זאת את בעיית הסיפור. וכך בהמשך (קצ"ה): "עכשיו בני כתוב את היום ואת פרשת השבוע ואת השנה. אחרי שכתבתי את התאריך הוסיפה ואמרה...". ודוגמא נוספת מתוך "שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו" (סמוך ונראה, עמ' 38): "משכיל עשיר היה בעיר, מאותם שהכתוב

ה ע ר ו ת

1. כל ההבאות ע"פ ההוצאה המצויה: הוצאת שוקן, ירושלים ות"א תשי"ג.
2. לשונו של ב. קורצווייל על מגדלי, ספרותנו החד-שה וכו' עמ' 184. המעיין יראה את ההבדל בין דרכו של מגדלי לבין דרכו של עגנון כאן. ויש שגם עגנון הולך בדרך שבירת הציטאטה המקראית; כגון: "וישאו עיניהם ויראו והנה קרון גדול רתום לשלושה סוסים..." (ס"ה). אך נראה שבסיפוריו המאוחרים התרחק מדרך זאת.
3. ב. קורצווייל, מסות על סיפורי ש"י עגנון, עמ' 34 והלאה.
4. ב. קורצווייל, שם, עמ' 130 ועוד.
5. א. ל. שטראוס, בדרכי ספרות, מוסד ביאליק תשכ"ו; עמ' 148 ואילך.
6. על ש"י עגנון, הוצאת הקיבוץ המאוחד; תשי"ט, עמ' 74—93.
7. שם, עמ' 116 ואילך.
8. דינה שטרן, הבגידה ולקחה, הוצאת מחברות לספרות, תשכ"ד.
9. החוויה של ראיית מים, לבנה, כוכבים ועננים עם שמיעת קול שאינו קול היא גם מחוויות היסוד של ילדות המספר, ואין היא מיוחדת ל, שבועת אמונים". עיין למשל: בדמי ימיה, על כפות המנעול עמ' כ"ו (, לעולם לא אשכח את הלילה הזה!), בלבב ימים, אלו ואלו עמ' תקט"ו; אורח נטה ללון עמ' 12; ספר המעשים, לבית אבא (סמוך ונראה עמ' 105, "אור מתוק"); תמול שלשום 116—117.
10. מקורותיו של עגנון הם לא רק ספרים המצויים בידי כל אדם ורמזי פסוקיהם המובאים בקונ-קורדנציות, מלונים, ספרי מפתחות למאמרי חז"ל ושאר ספרי עזר. בקיאותו של עגנון עמוקה ורח-בה ונראה שהוא יונק מספרי קבלה, מוסר וחסידות שאינם ידועים כל כך (ועיין בפתיחות לפרקי

13. לאחר גמר הוראת הסיפור יהיה זה תרגיל נאה לתלמידים בני י"ג לקרוא על היחס שבין תפילין לבין תפארת חיצונית ב"שני זוגות", פרק ב' (אלו ואלו עמ' רמ"ח), ומבוגרים יקראו ב"שני ת"ח שהיו בעירנו" (סמוך ונראה עמ' 38) על הענין העקרוני שביחס שבין מלבוש ותפילין: תפילין הן הלבוש היחיד שאין בו כלום מן השלילי שבלבוש, ודוקא בעל בגדי השיראים, שמחותן למשפחת שיינר, מצאצאי ר' מרדכי יפה בעל הלבושים טועה בזה. אך, כאמור, חשוב שהתלמידים יבינו את העיקר שבמשפט זה מתוך החוקיות הפנימית של הסיפור עצמו. ועיין אצל צימרמן (עמ' ס"ד) ששם פסיק אחד במקום שלא היה רשאי.

„והיה העקב למישור“). עיין לדוגמה במאמרים של א. א. אורבך וג. שלום ב"לעגנון שיי" ירו- שלים תשי"ט.

11. עיון בלשון הסיפור מפריך זיהוי לשקוביץ-רומי או תסביך אדיפוס בסיפור כדעת דוד צימרמן, עיונים ל"ב ירושלים תשכ"ב, עמ' מ"ו. המשתדל להבין את לשונו של עגנון יש לו סיכויים „לגלות“ את אמת הסיפור. ואף אין ערך לאמודאות עמוקה מדי במעמקי תורותיו של אריך פרום (צימרמן, עמ' מח, נג) שדרכה להרחיק מן הטקסט עצמו. 12. חוקרי מקורות עגנון יגלו כאן את התערובת של נוסח הגמרא בנוסח המדרש ומדוע רק הכלאה זאת משמשת את הסיפור.

